

Büyükannemin anısına,
Leman Ypi (Nini), 1918-2006

“İnsanlar kendi özgür iradeleriyle tarihe geçmezler.
Ama yine de adları tarihe geçer.”

Rosa Luxemburg

İÇİNDEKİLER

Bölüm I

1. Stalin • 13
2. Öteki Ypi • 23
3. 471: Kısa Bir Biyografi • 34
4. Enver Amca Dönmemek Üzere Gitti • 42
5. Coca-Cola Kutuları • 51
6. Mamuazel Yoldaş • 61
7. Güneş Kreminin Kokusu • 71
8. Brigatista • 84
9. Ahmet Diplomasını Aldı • 95
10. Tarihin Bitişi • 102

Bölüm II

11. Gri Çoraplar • 117
12. Atina'dan Gelen Mektup • 128
13. Herkes Gitmek İstiyor • 140
14. Yarışmalar • 150
15. Yanımda Hep Bıçak Taşırdım • 159
16. Hepsi Sivil Toplumun Parçası • 169
17. Krokodil • 180
18. Yapısal Reformlar • 189
19. Ağlama • 197
20. Avrupa'nın Geri Kalanı Gibi • 206
21. 1997 • 214
22. Felsefeciler Dünyayı Yalnızca Yorumladılar; Mesele Onu Değiştirmek • 228
- Sondeyiş • 236
- Teşekkürler* • 241

BÖLÜM I

1

Stalin

Stalin'e sarıldığım güne kadar kendime özgürlüğün ne anlama geldiğini sormamıştım. Yakından bakınca Stalin'i beklediğimden daha uzun boylu buldum. Öğretmenimiz Nora emperyalistlerle revizyonistlerin Stalin'in ne kadar da kısa boylu olduğunu vurgulamaktan hoşlandıklarını söylemişti. Aslında XIV. Louis kadar kısa değilmiş boyu, ki onun boyundan –nedense– hiç söz edilmezmiş. Ne olursa olsun, diye ekledi Nora Öğretmen, ciddi bir ifadeyle, asıl önemli olan yerine görünüşe odaklanmak emperyalistlerin tipik bir yanlıydı. Stalin bir devdi ve yaptıkları dış görünüşünden çok daha önemliydi.

Stalin'i gerçekten özel kılan, diye açıklamaya devam etti Nora Öğretmen, gözleriyle gülümsemesiydi. İnanabiliyor musunuz? Gözlerle gülümsemek? Bunun nedeni, yüzünü süsleyen sevimli bıyığın dudaklarını örtmesiydi, öyle ki dikkatinizi yalnızca dudaklara verirseniz Stalin aslında gülümsüyor mu yoksa başka bir şey mi yapıyor, anlayamazdınız. Ama gözlerine bir bakmanız yeterdi, o delici bakışlı, zeki, kahverengi gözlere; o zaman anlardınız Stalin'in gülümsemişliğini. Bazı insanlar karşısındakinin gözlerinin içine bakamazdı. Belli ki gizleyecekleri bir şey vardı. Stalin ise doğruca bakardı size ve eğer içinden gelirse ya da siz uslu durursanız gözleri gülümserdi. Her zaman gösterişsiz bir palto ve basit, kahverengi ayakkabılar giyerdi, sağ elini sol tarafına götürüp kalbini tutar gibi paltosunun altına sokmayı severdi. Sol eliyse genellikle cebinde olurdu.

“Cebinde mi?” diye sorduk. “Elini cebine sokup yürümek kabalık değil midir? Büyükler bize hep ellerimizi ceplerimizden çıkarmamızı söylerler ya.”

“E, evet” dedi Nora. “Ama Sovyetler Birliği'nde hava soğuktur. Hem,” diye ekledi, “Napolyon da hep elini cebine sokardı. Bu yaptığının kaba bir hareket olduğunu söyleyen de olmamıştı.”

“Cebine değil” dedim çekinerek. “Yeleğine. Onun zamanında, iyi yetiştirilmiş olmanın işaretiymiş bu.”

Nora Öğretmen beni duymazdan geldi, tam bir başka soruyu yanıtlıyacaktı ki, “*Hem boyu da kısaymış*” diyerek sözünü kestim.

“Nereden biliyorsun?”

“Büyükannem söyledi.”

“Ne anlattı sana?”

“Napolyon’un boyunun kısa olduğunu, ama Marx’ın öğretmeni Hangel’in, ya da Hegel belki, hatırlayamadım, onu görünce, dünyanın ruhunun bir atın üzerinde durduğu görülebiliyor, dediğini anlattı.”

“Hangel” diye düzeltti beni öğretmen. “Hangel haklıydı. Napolyon Avrupa’yı değiştirdi. Aydınlanma’nın siyasi kurumlarını yaydı. Büyük adamlardan biriydi. Ama Stalin kadar büyük değildi. Eğer Marx’ın öğretmeni Hangel, Stalin’in durduğunu görseydi, tabii bir atın üzerinde değil ama belki bir tankın üzerinde, yine dünyanın ruhunu gördüğünü iddia edebilirdi. Stalin pek çok insan için, sadece Avrupa’da değil, Afrika ve Asya’daki milyonlarca kardeşimiz için de yaşamsal bir esin kaynağıydı.”

“Çocukları sever miydi Stalin?” diye sorduk.

“Elbette severdi.”

“Lenin’den bile çok mu?”

“Onun kadar diyebilirim, ama düşmanları bunu hep gizlemeye çalıştılar. Stalin’i Lenin’den daha kötüyümüş gibi gösterdiler, çünkü Stalin daha güçlüydü ve onlar için çok, çok daha tehlikeliydi. Lenin Rusya’yı değiştirdi ama Stalin dünyayı değiştirdi. İşte bu yüzden Stalin’in de çocukları en az Lenin kadar sevdiği hiçbir zaman doğru düzgün duyurulmadı.”

“Enver Amca kadar da sever miydi çocukları Stalin?”

Nora Öğretmen duraksadı.

“Daha mı çok severdi?”

“Yanıtı biliyorsunuz siz” dedi, tatlı tatlı gülümseyerek.

Belki de Stalin çocukları sevmiştir. Çocuklar da Stalin’i sevmişlerdir. Kesin olan, hiç kuşkusuz kesin olan, benim onu en çok, Aralık ayındaki o yağmurlu öğle sonrasında limandan Kültür Sarayı’nın yakınındaki küçük bahçeye kadar terleyerek, titreyerek ve kalbim

neredeysi yerinden fırlayacakmış gibi güm güm çarparak koştuğum gün sevmiş olmamdı. Var gücümle neredeysi iki kilometre koşmuştum ki o minik bahçeyi gördüm. Stalin ufukta görüldüğünde güvende olacağımı bildim. Her zamanki vakarıyla duruyordu orada, o mütevazı paltosuyla, basit bronz ayakkabılarıyla, sağ eli de kalbine destek verircesine paltosunun altında. Durdum, peşimden kimsenin gelmediğine emin olmak için etrafa baktım, sonra da ona yaklaştım. Sağ yanağımı Stalin'in bacağına yasladım, kollarımı dizlerinin arkasına dolamaya çabalarken görünmez oldum. Soluklanmaya çalıştım, gözlerimi kapadım, saymaya koyuldum. Bir. İki. Üç. Otuz yediye geldiğimde artık köpek havlamalarını duymuyordum. Betona sertçe vuran ayakkabıların gümbürtüsü uzaktan duyulan bir yankıya dönüşmüştü. Yalnızca protestocuların sloganları ara sıra yankılanıyordu: “Özgürlük, demokrasi, özgürlük, demokrasi!”

Güvende olduğuma inanınca Stalin'i bıraktım. Yere oturup daha dikkatli baktım ona. Ayakkabılarının üzerindeki son yağmur damlaları kuruyordu, paltosunun rengi solmaya başlamıştı. Stalin tam Nora Öğretmen'in anlattığı gibiydi: Elleri ve ayakları tahminimden çok daha iri olan bronz bir dev. Boynumu arkaya eğdim, başımı kaldırıp bıyığının gerçekten üst dudağını örtüp örtmediğini, gözleriyle gülümseyip gülümsemediğini görmek için baktım. Ama gülümsemiyordu. Ne gözleri vardı ne dudakları, hatta bıyığı bile yoktu. Holiganlar Stalin'in kafasını çalmışlardı.

Çılgılık atmamak için elimle ağzımı kapadım. Ben doğmadan çok önceden beri Kültür Sarayı'nın bahçesinde duran Stalin'in, o sevimli bıyıklı bronz devin başı koparılmış mıydı? Hangel'in, dünyanın ruhunun bir tankın üzerinde durduğunu gördüm diyebileceği Stalin'in? Neden? Ne istemişlerdi? Neden “Özgürlük, demokrasi, özgürlük, demokrasi” diye bağırıyorlardı? Ne anlama geliyordu bu?

Özgürlüğün ne olduğunu pek düşünmemiştim. Gerek de yoktu. Zaten bol bol özgürlüğümüz vardı. Kendimi öyle özgür hissediyordum ki çoğunlukla bu özgürlüğümü bir yük gibi görüyor, ara sırada, o gün olduğu gibi, tehdit sayıyordum.

Kendimi bir protestonun içinde bulacağım yoktu aklımda. Protestonun ne olduğunu bile bilmiyordum. Yalnızca birkaç saat önce, yağmur altında okulun kapısında duruyor, eve hangi yoldan gideceğimi düşünüyordum, sola mı dönseydim sağa mı, yoksa dümdüz

karşıya doğru mu yürüseydim? Seçmekte özgürdüm. Her yolun karşıma çıkaracağı sorunlar ötekilerden farklıydı, ben de nedenleri ve sonuçları tartıp biçmek, bunların yol açacağı şeylere kafa yormak ve belki de pişman olacağımı bildiğim bir karar vermek zorundaydım.

O gün pişman olduğum kesin. Hangi yoldan gideceğimi özgürce seçtim ve yanlış karar vermiş oldum. Okulda, derslerden sonra nöbetleşe yaptığımız temizliği yeni bitirmiştik. Dörtlü gruplar halinde sırayla temizliyorduk sınıfımızı, ama oğlanlar çoğunlukla bir bahane uydurunca iş kızlara kalıyordu. Ben arkadaşım Elona ile aynı ekipteydim. Normal bir günde Elona ile ben temizlik bitince okuldan çıkar, sokağın köşesinde kaldırıma oturup ay çekirdeği satan kadının önünde durur, “Deneyebilir miyiz?” diye sorardık. “Tuzlu mu, tuzsuz mu? Kavrulmuş mu kavrulmamış mı bunlar?” Kadın getirdiği üç çuvaldan birinin, çekirdeklerin kavrulmuş ve tuzlanmış olanının, kavrulmuş ve tuzlanmamış olanının ve kavrulmamış ve tuzlanmamış olanının ağzını açar, biz de her birinden ikişer tane alıp tadına bakardık. Yanımızda para varsa seçenek boldu.

Sonra Elona'nın evine gitmek için sola sapardık, ay çekirdeği çitler, Elona'nın okul formasının altına taktığı annesinin kolyesinin ucundaki paslı anahtarlarla biraz uğraşarak kapıyı açardık. İçeri girince, hangi oyunu oynayacağımızı seçerdik. Aralık ayında kolaydı bu. Yılın o günlerinde ulusal şarkı yarışmasının hazırlıkları başlardı, biz de kendi şarkılarımızı hazırlar, ulusal televizyona çıkacakmışız gibi yapardık. Ben sözleri yazardım, Elona da şarkıları söylerdi, bazen davul niyetine mutfaktaki tencerelere kocaman bir tahta kaşıkla vurarak eşlik ederdim ona. Ama Elona son zamanlarda şarkı yarışmasına ilgi göstermiyordu. Daha çok, Gelinler ve Bebekler oyununu oynamak istiyordu. Mutfakta tencerelere vurmak yerine annesiyle babasının odasında kalmamızı, annesinin saç tokalarını takmamızı, onun eski gelinliğini giymemizi ya da makyaj malzemelerini kullanmamızı ve yemek saati gelene kadar bebekleri numaradan beslememizi istiyordu. O noktada benim, Elona'nın istediği gibi oynamaya devam mı etmeliyim yoksa onu yumurta kızartmaya, yumurta yoksa yağlı ekmek yemeye ya da belki sadece ekmek yemeye mi ikna etmeliyim diye karar vermem gerekiyordu. Ama bunlar pek önemli seçimler değildi.

Asıl sıkıntılı durum, o gün Elona'yla, sınıfın temizlenmesi hakkında yaptığımız bir tartışma sonrasında ortaya çıktı. Elona ısrarla hem süpürmemizi hem de bezle silmemizi istiyordu, yoksa o ayın en iyi temizlikçileri olarak seçilmezdik, eskiden annesi bu konuya çok önem verirdi. Elona'ya haftanın tek sayılı günlerinde hep süpürdüğümüzü, çift sayılı günlerinde hem süpürüp hem sildiğimizi söyledim, o gün de tek sayılı olduğundan eve erken dönebilir, yine de temizlikte birinci olabilirdik. Elona öğretmenimizin beklediğinin bu olmadığını söyleyip, iyi temizlik yapmadığım için annemle babamın okula çağrıldıkları günü hatırlattı bana. Yanıldığını söyledim: Tek neden, pazartesi sabahları denetleyen ekibin tırnaklarımın uzun olduğunu görmüş olmasıydı. Bunun bir önemi olmadığına, ne olursa olsun sınıfı temizlemenin doğru yolunun hem süpürüp hem silmek olduğunda, ay sonunda birinci ilan edilecek bile sahtekârlık yapmış gibi hissedeceğimiz görüşünde diretti. Ayrıca, sanki başka bir kanıt bulunmazmış gibi, kendisinin evde de böyle temizlik yaptığını, çünkü annesinin böyle yaptığını ekledi. Elona'ya, dediği dinlensin diye her seferinde annesini böyle kullanamayacağını söyledim. Öfkeyle ayrıldım yanından, yağmur altında okulun kapısında dururken Elona'nın, haksızken bile herkesin ona nazik davranmasını bekleme hakkı var mı diye düşündüm. Acaba dedim, nasıl Gelinler ve Bebekler'i oynamak hoşuma gidiyor gibi yapıyorsam hem süpürüp hem silmek de hoşuma gidiyor gibi yapsa mıydım?

Ona hiç söylememiştim ama bu oyundan nefret ediyordum. Annesinin odasına girip o gelinliği üzerime giymekten de. Ölmüş birinin giysilerini giymeyi ya da sanki biz o kişiymişiz gibi daha birkaç ay önce kullandığı makyaj malzemelerini ellemeyi sinir bozucu buluyordum. Ama henüz her şey çok tazeydi, Elona benim erkek kardeşimle oynayacak bir kız kardeşi olmasını çok istemişti. Oysa annesi ölmüştü; kız kardeşi yetimhaneye gönderilmiş, geriye yalnızca gelinlik kalmıştı. Gelinliği giymeyi reddederek ya da saç tokalarının beni tiksindirdiğini söyleyerek Elona'yı kırmak istemiyordum. Elbette Gelinler ve Bebekler hakkında ne düşündüğümü ona özgürce söyleyebilirdim, tıpkı sınıfı kendi başına paspaslaması için özgürce onu bırakıp gittiğim gibi; kimse beni durdurmamıştı. Ancak Elona'nın gücenmesine yol açacak bile olsa onu mutlu etmek

için sonsuza kadar yalan söyleyeceğime, gerçeği öğrenmesinin daha iyi olacağına karar verdim.

Elona'nın evine gitmek için sola sapmazsam sağa sapabilirdim. Eve gitmek için en kestirme yoldu bu, bir kurabiye imalathanesinin önünde ana caddeyle birleşen iki dar sokaktan geçecektim. Bunu yaparsam başka bir mesele çıkacaktı karşıma. Kalabalık bir çocuk grubu her gün okul çıkışında, tam dağıtım kamyonunun geleceği saatte orada toplanırdı. O yolu seçersem "kurabiyeler için eylem" dediğimiz şeye ben de katılmak zorunda kalacaktım. Fabrikanın dış duvarlarının önünde öbür çocuklarla birlikte sıraya girecektim, kamyonun gelişini gerginlik içinde bekleyecek, kapılardan gözümüzü ayırmayacak, bisikletliler ya da ara sıra geçen atlı arabalar gibi rahatsızlık vermesi olası trafik seslerine kulak verecektik. Bir noktada fabrikanın kapısı açılacak, kurabiye kutularını taşıyan iki işçi yerküreyi taşıyan ikiz Atlaslar gibi görünecekti. Ufak çaplı bir karışıklık olacak, biz de "Ah, obur, ah obur, kurabiyeler, kurabiyeler, ah obur adam!" şarkısıyla birlikte ileri fırlayacaktık. O düzgün sıra bir anda, kutuları taşıyan işçilerin dizlerini yakalayabilmek için kollarımı sallayan siyah formalı çocukların öncü birliği ve çıkışı engellemek için imalathanenin kapısına doluşanların artçı birliği olarak ikiye ayrılacaktı. İşçiler çocukların elinden kurtulmak için belden aşağılarını kıvrıracaklar, belden yukarılarını ise kurabiye kutularını daha sıkı tutabilmek için gereceklerdi. Paketlerden biri kayıp düşecek, bir kavga başlayacak, sonra müdürlerden biri herkeşe yetecek kadar kurabiyeyle imalathaneden çıkacak, toplananların dağılmasını sağlayacaktı.

Sağa dönmekte de, dümdüz devam etmekte de özgürdüm, eğer sağa dönersem, bunların olmasını bekleyebilirdim. Her şey çok masumcaydı, kendisine bir şey ikram edilmesini beklemeyen ve sadece evine gitmekte olan on bir yaşındaki birinin imalathanenin açık pencerelerinden dışarı süzülen nefis kurabiye kokusuna aldırmayarak yoluna devam etmesini beklemek mantıksızdı, herhalde haksızlıktı da. Kamyonun gelişine görünüşte kayıtsız kalarak öbür çocukların yanından geçerken onların sıkıntılı, meraklı bakışlarını görmezden gelmesini beklemek de aynı derecede mantıksızdı. Ama 1990'ın o berbat Aralık gününden bir gece önce annemle babamın benden istedikleri şey tam da buydu, eve hangi yoldan döneceğime

dair verdiğim kararın özgürlük meselesiyle doğrudan ilişkili olmasının bir nedeni de buydu.

Bir ölçüde suç bendeydi. Kurabiyeleri ödül kazanmış gibi taşıyarak eve götürmemeliydim. Ama imalathanenin yeni müdüründe de suç vardı. İşe yeni alınmıştı bu kadın, bu yeni işyerindeki usullere aşına değildi, o gün çocukların oraya gelmesini tek seferlik bir olay sanmıştı. Kendisinden önce orada çalışmış bütün müdürlerin yaptığı gibi her çocuğa bir kurabiye vereceğine, bütün bütün paketler vermişti. Bu değişiklik ve sonraki günlerde “kurabiyeler için eylem”e ilişkin doğurabileceği sonuçlar bizi telaşlandırmış, kurabiyeleri oracıkta yemek yerine hepimiz çantalarımıza koymuş ve hemen kaçıp gitmiştik.

İtiraf edeyim ki, kurabiyeleri gösterip onları nerede bulduğumu söylediğimde annemle babamın kıyameti koparacakları doğrusu hiç aklıma gelmemişti. Hele ilk sorularının, “Seni gören oldu mu?” olmasını hiç beklemiyordum. Elbette biri görmüştü beni, en azından paketleri veren kişi. Hayır, onun yüzünü *tam olarak* hatırlayamıyordum. Evet, o kadın orta yaşlıydı. Boyu uzun da değildi kısa da, ortalama olabilirdi. Dalgalı, koyu renkli saçları vardı. İçten gelen, kocaman bir gülümsemesi. O anda babamın yüzü bembeyaz kesildi. Koltuğundan kalktı, başını ellerinin arasına aldı. Annem oturma odasından çıktı, babama peşinden gelmesi için işaret etti. Babaannem sessizce saçlarımı okşamaya başladı, fazla kurabiyelerden birini verdiğim erkek kardeşim de onu çiğnemekten vazgeçti, bir köşede oturup doğan gerginlik yüzünden ağlamaya başladı.

İmalathanenin avlusunda bir daha oyalanmayacağıma ya da duvarın dibindeki sıraya girmeyeceğime dair söz verdirdiler bana, işçilerin işlerini yapmalarına engel olmamanın önemini anladığımı söylemem gerekti, herkes benim gibi davranırsa çok geçmeden dükkânlarda kurabiye bulamazdık. KAR-ŞI-LIK-LI-LIK, dedi babam, üzerine basa basa. Sosyalizm karşılıklılık üzerine kuruludur.

O sözü verirken tutmamın güç olacağını biliyordum. Belki de olmazdı, kim bilir? Ama en azından iyi niyetle çaba göstermeliydim. Sağa döneceğime yola dümdüz devam ettiğim için, ya da sınıf temizliği bittikten sonra Gelinler ve Bebekler oyununu oynayalım diye Elona'yı almak üzere geri dönmediğim için ya da o gün kurabiyelere boş vermeyi seçtiğim için kimseyi suçlayamazdım. Hepsi